

Vitalitatea limbii române*

Acad. **Gheorghe Chivu**

Președintele Secției de filologie și literatură a Academiei Române

Sărbătorirea anuală a *Zilei Limbii Române* este o inițiativă admirabilă, care pune, care trebuie să pună în evidență importanța limbii pe care o vorbim pentru existența noastră ca popor, pentru unitatea și pentru coeziunea spațiului românesc. Este totodată o manifestare culturală și științifică menită să afirme necesitatea de a păstra și de a promova limba română, de a cultiva și de a norma eficient forma ei literară, știut fiind că nivelul acestei variante a limbii noastre determină nivelul culturii românești în ansamblu. Iar de păstrarea și de utilizarea limbii române corecte în toate situațiile și în toate formele de comunicare publică depinde, peste timp, continuitatea noastră ca popor.

Stabilită în urmă cu trei decenii, la inițiativa intelectualilor din Republica Moldova, ca rezultat, dar și ca deziderat al luptei pentru apărarea, pentru cultivarea și pentru promovarea limbii noastre naționale, *Ziua limbii române* reamintește eforturile depuse în timp de reprezentanți de marcă ai culturii noastre, pentru ca româna să rămână factor identitar de importanță majoră în cadrul „insulei de romanitate”, create, consecință a prestigiului culturii latine, în provinciile dunărene ale Imperiului Roman. Concomitent, prin raportare la acțiunile al căror efect pozitiv a fost validat în timp, pot fi sugerate modalitățile prin care limba noastră națională poate să își păstreze și, firească, să își consolideze statutul de instrument cultural de primă importanță.

O limbă creează un popor, iar constatarea primește în sprijin argumente nenumărate în cazul limbii române, fenomenul social, cultural și poli-

tic căruia îi datorăm existența și persistența neamului din care facem parte. *Lingua romana*, latina folosită în Dacia Felix, diferită nu doar prin modul de numire de *lingua latina*, forma cultivată, elevată, a limbii oficiale din Imperiu, s-a individualizat și s-a consolidat ca limbă romanică independentă, devenind astfel mijlocul de coagulare și, apoi, modalitatea de realizare a coeziunii unui nou popor.

Cercetători importanți ai spațiului lingvistic roman, privit în ansamblu, dar și autori care s-au oprit în mod special asupra românei, urmașa latinei populare în fostele provincii dunărene ale Imperiului Roman, au subliniat în repetate rânduri vitalitatea, rezistența și, consecință aproape firească a unei lungi istorii trăite fără contact direct cu romanitatea occidentală, unitatea admirabilă a limbii române. Unitate lingvistică originară, susținută de conștiința descendenței romane, întărită prin relații strânse și prin schimburi permanente între comunitățile românești aflate de o parte și de alta a arcului carpatic. Vitalitate care a favorizat continuarea și consolidarea tendințelor sistemului lingvistic moștenit din latina populară. Care, prin forța acestui sistem, a determinat, în perioada preliterară a limbii române vechi, asimilarea lingvistică a populațiilor foarte numeroase, de origini diferite, stabilite în spațiul originar românesc. Iar în epoca slavonismului cultural, perioada de început a scrisului nostru literar, aceeași vitalitate și forță de integrare au determinat românizarea elementelor culturale străine, predominant slavone, dar și grecești, ultimele receptate, potrivit uzanțelor culturale ale epocii, în

*Alocuțiune susținută la ședința festivă dedicată Zilei Limbii Române (31 august 2023, Aula Academiei Române)

haină slavă. În cadrul acestui proces, s-a dovedit a fi însă importantă nu doar forța sistemului lingvistic moștenit din latină, ci și atitudinea primilor noștri cărturari față de forma scrisului literar. Cunoscători ai limbilor oficiale utilizate în biserica de rit răsăritean (slavona și greaca), ei, cărturarii traducători, „românizau”, când transpuneau scrierile sacre, nu doar morfosintaxa și lexicul surselor slavonești, ci și sistemul ortografic utilizat în cadrul acestora. (Adaptat, simplificat și chiar îmbogățit cu semne grafice și cu valori fonologice specifice spațiului nostru cultural, această variantă de sistem ortografic a ilustrat exclusiv slavona românească.) Normarea implicită, specifică primelor noastre scrieri literare, sprijinită de circulația intensă a textelor destinate bisericii în toate provinciile românești, a amplificat rezistența manifestată în timp de variantele locale ale românei vorbite, consolidând și în acest fel unitatea spațiului românesc.

Variantele literare regionale, formă elevată a variantelor dialectale ale românei vechi, s-au coagulat apoi rapid, prin consensul învățaților vremii, într-o primă formă unitară a vechiului nostru scris literar. (Este remarcabil în acest sens exemplul *Bibliei de la București*, formă muntenească a unei traduceri moldovenești, pentru *Vechiul Testament*, respectiv a unei versiuni ardelenesti, pentru *Noul Testament*.) Întărită prin impunerea, spre sfârșitul veacului al XVII-lea, ca limbă de cult și de cultură, româna și-a dovedit din nou, în veacul următor, vitalitatea și puterea de asimilare, integrând în tipare proprii cele mai utile elemente lexicale furnizate de intensa influență neogrească. A fost, mai evident decât în cazul slavonei, o asimilare prin românizare a unei mode culturale și lingvistice importante, a cărei putere de influențare a fost temperată acum de existența în spațiul cultural românesc a unei limbi literare deja unificate în normele ei de bază, limbă pe care cărturarii o orientau, tot mai insistent, către modele apusene, cu predominanță latinești și romanice.

Învățații iluminiști, care au dirijat destinele culturii românești începând de la mijlocul veacului al XVIII-lea, indiferent dacă ei ilustrau iluminismul apusean sau iluminismul venit prin filieră neogrească, militează și acționează acum pentru crearea unei limbi literare laice, ce trebuia să fie concordantă cu rolul tot mai important, cultural,

național și chiar politic, conferit românei în cadrul societății. Va fi, după transformări și adaptări îndelung disputate, corelate și validate în final în cadrul Academiei Române, nou înființată în folosul unificării, al progresului culturii și științei din întreg spațiul românesc, o limbă modernă, normată atent și unitar în toate compartimentele sale. Ortografia cu litere latinești, instrument de demonstrare, prin însăși forma grafică, a originii noastre romane, a trecut de la variante de etimologism excesiv la fonologism ponderat, corespunzător tradiției noastre culturale. Utilizarea limbii literare ca mijloc eficient de culturalizare impunea această soluție normativă. Morfologia a fost și ea normată, folosind câștigurile tradiției create de vechiul scris literar, după principii îndelung negociate, dominante fiind „gramaticalitatea”, adică respectarea cerințelor sistemului morfologic, și „clasicitatea”, prin care se înțelegea promovarea cu prioritate a formelor moștenite. Iar lexicul literar, predominant latinesc în componenta sa de bază, corela și consolida fondul primar, moștenit din latină, cu împrumuturi latinești sau romanice, în cadrul unui proces, bine conturat teoretic. (În proiectul primului dicționar academic al limbii noastre, A.T. Laurian și I.C. Massim grupau în glosar, deci în partea consacrată lexemelor nerecomandate pentru uz literar, în ciuda franțuzismului atunci la modă, numeroase împrumuturi din limba franceză care nu aveau origine latinească.) Era româna literară astfel concepută o limbă modernă, ce punea în evidență mai bine decât oricând unitatea și romanitatea spațiului nostru cultural. Limbă de cultură, care, prin atentă normare și prin intensă cultivare, devenea, încă de la începutul celei de a doua jumătăți a veacului al XIX-lea, aptă de înaltă și aleasă producție literară. Limbă a creației beletristice, a administrației, a justiției, a științei și a presei moderne, româna s-a dovedit în felul acesta capabilă să reziste nu doar modelor lingvistice, susținute de elite dornice să-și pună în evidență cultura individuală și imitate de vorbitori cu pregătire mai puțin aleasă (mă refer acum în primul rând la latinism și la franțuzism). Iar ulterior, bine structurată și îndelung exersată, a rezistat unor influențe politice nu totdeauna ușor de evitat. (Influența rusească, spre exemplu, exercitată după Al Doilea Război Mondial nu doar în spațiul

românesc, a lăsat doar urme ne semnificative în lexicul și în frazeologia limbii noastre literare moderne.)

Vitalitatea originală a limbii noastre era astfel susținută și consolidată, la sfârșitul veacului al XX-lea, după o tradiție îndelungată a scrisului în limba română și după două secole de cultură românească modernă, de o normare atentă și eficientă a uzului literar. Manifestându-se plenar în cadrul tuturor variantelor sale, limba română literară își respecta statutul conferit prin exercițiu cultural îndelungat, prin normare și prin cultivare responsabile. Pentru că o limbă literară consolidată și atent cultivată aduce totdeauna cu sine nu doar prestigiul, coeziunea și stabilitatea normelor, ci și capacitatea de selecție rațională și eficientă a elementelor străine utile, atunci când este supusă influenței unor mode sau modele lingvistice, oricât ar fi acestea de puternice.

Analize diverse întreprinse asupra unor variante ale românei actuale, preponderent vorbite și (uneori) scrise în variante diverse ale comunicării prin mijloace electronice, au pus în evidență existența unei dinamici deosebite a structurilor și o capacitate remarcabilă de creație lexicală, semne indiscutabile de păstrare a vitalității limbii pe care o vorbim.

A fost remarcată de asemenea existența unei mari deschideri a utilizatorilor limbii noastre spre împrumut lexical, semn cunoscut al aplecării românilor către culturile, respectiv către limbile străine „la modă”. Aplecare amplificată, în ultimele trei decenii, de globalizarea intensivă în formă englezească, susținută nu doar de contextul economic și politic actual, ci și de ideea (impusă la nivel cvasioficial) că orice text scris în limba engleză este automat mai valoros decât unul de indiferent ce nivel redactat în limba română. (Cu această susținere, respectiv pe această bază, englezismelor, adică lexemele și sintagmele preluate de regulă în formă nemodificată din noua *lingua franca* a politicii, a economiei și a științei contemporane, li s-au alăturat, tot mai des în ultimul timp, noi forme și sintagme englezești, în fapt traduceri sau echivalări în limba engleză ale unor denumiri ce au fost și ar fi trebuit să rămână românești. Mă refer la nume date unor ateliere mărunte, unor firme sau asociații, chiar unor manifestări culturale, unor întreceri sportive sau

unor târguri comerciale, care sunt, fără discuție, expresie a vieții materiale, economice sau culturale locale, uneori chiar tradiționale. Noile denumiri trădează, cu siguranță, convingerea că forma englezească aduce automat prestigiu și, implicit, valoare.)

Ambele constatări menționate, anume dinamica deosebită a structurilor și formelor, respectiv îmbogățirea (reală sau doar aparentă) a lexicului românesc actual, prin împrumut din limba engleză și în formă integral englezească, respectiv prin creație internă, de regulă analogică, au la bază, la o analiză oricât de sumară, forma și nivelul limbii române actuale, privită în ansamblu; în multe dintre variantele și realizările sale, majoritatea însă neliterare. Pentru că inventarele de forme și bazele de date lingvistice constituite în ultimii ani (sursă predilectă a constatărilor menționate anterior) pun alături inovații particulare sau locale cu puține și aparent neinteresante forme ce aveau și încă au răspândire generală; creații lingvistice individuale, uneori accidentale, nu o dată ironice, glumețe sau greșite, cu fapte, iarăși mai puține, valide în perspectiva sistemului; forme specifice unor anumite limbaje profesionale, registre lingvistice sau stilistice, cu elemente impuse de vorbirea actuală, care au ajuns să caracterizeze, după opinii ce trebuie atent verificate, uzul general, urmând astfel, sugerează unele păreri, să fie recomandate și apoi impuse, pentru frecvența lor ridicată, în varianta îngrijită, literară a românei.

Însumare de forme și de structuri, rezultată prin amestec de influențe și de registre, unele marcat neliterare, datele lingvistice luate astfel în considerare sunt însă ilustrative în primul rând pentru mijloacele de informare și de comunicare modernă și pentru cele de orientare a opiniei publice. Ele ilustrează, astfel, cu precădere româna așa-zis „vie”, nu limba, obligatoriu îngrijită și atent normată, cuprinsă (nu doar în epocile anterioare) în cărți. Limba „vie” este însă predispusă, prin mulțimea variantelor coexistente, la dispersie, iar, prin răspunsul imediat dat de vorbitori unor provocări deloc convergente și nu totdeauna constructive, această limbă considerată „vie” își pune singură în pericol unitatea și, desigur, vitalitatea.

Istoria românei literare, din care am extras, la începutul intervenției noastre, date esențiale

privitoare la momente de cumpănă, rezolvate totdeauna în folosul culturii naționale și al progresului acesteia, indică drept soluție pentru apărarea limbii noastre actuale, supusă concomitent globalizării masive și democratizării în exces, cultivarea intensivă și normarea riguroasă.

O limbă este, cum se spune adesea cu dreptate, un fenomen social și cultural „viu”, care are legi proprii de evoluție. Însă fără cultivare și fără normare, adică fără protecția asigurată de o formă literară corectă și atent stabilită, orice limbă se degradează, întrucât îi este afectat caracterul exemplar, fiindu-i totodată diminuate treptat, iar uneori ireversibil, funcțiile de bază. O dovedește, din păcate, starea actuală a dialectelor istorice sud-dunărene ale limbii române, nicidecum protejate de o formă cultivată, care să fi fost creată pentru promovare și utilizare elevată în toate domeniile culturii. Aduc argumente în același sens graiurile românești vorbite în afara granițelor actuale ale României. Multe marginalizate cultural, supuse, în absența protecției oferite prin școală de româna literară, influenței distructive a limbilor oficiale din respectivele țări. Nu au lipsit și nu lipsesc încercările de transformare a acestor variante dialectale în așa-zise limbi independente, care ar trebui să fie, din rațiuni politice evidente, diferite de română.

Exemplul basarabean este, în această perspectivă, unul integral pozitiv, pentru că argumentează modul de supraviețuire, apoi modalitatea de renaștere a limbii române în spațiul românesc de dincolo de Prut. Statutul actual al românei în acest spațiu ilustrează totodată rolul culturii în rezistența unei limbi. Iar întreaga istorie a limbii noastre literare susține la rândul ei utilitatea, chiar necesitatea cultivării și normării corecte, coerente și de perspectivă a limbii naționale.

Ambele acțiuni, cultivarea și normarea, sunt absolut necesare pentru protecția limbii și, implicit, a culturii românești în fața democratizării fără limite a normelor și a globalizării lingvistice excesive.

Limba română a manifestat din cele mai vechi timpuri o atracție dovedită către cultură, vorbitorul obișnuit, cunoscător sau utilizator al unei variantei locale, marcată adesea social sau doar afectiv, aspirând constant spre o formă de comunicare creată prin cultivare și prin instrucție. Doar astfel se poate explica, după părerea noastră, „înnobilarea” semantică a cuvântului *a învăța*, impus de timpuriu cu sensul cultural, „a se instrui, a deprinde cunoștințe noi, utile, prin studiu”, în locul sensului etimologic, conservat din latinescul *invitiare*, „a se obișnui cu un viciu, a deprinde un nărav”. La fel cum, sub influența evidentă a școlii, deci a instrucției cu finalitate educativă, culturală, formativă, proverbul *ai carte, ai parte*, care consfințea inițial, în formă memorabilă, dreptul de moștenire exclusiv pentru cei care aveau *cărți*, adică acte doveditoare, a ajuns să transmită ideea, general acceptată până de curând, că valorarea dobândită prin *carte*, adică prin instrucție, este singura modalitate validă de obținere a succesului, a unei *părți* mai bune în societate.

Formularea *ai carte, n-ai parte*, variantă pe care unii contemporani glumeți o consideră mai adecvată zilelor noastre, nu este, nu trebuie să fie acceptată ca soluție pentru viitorul limbii noastre. Acest viitor, de care depinde soarta culturii românești și supraviețuirea noastră ca popor, trebuie pregătit prin instrucție temeinică, folosind o limbă literară bine normată și atent cultivată, neacceptând contestarea și disoluția normelor exprimării îngrijite și integrând în uzul exemplar doar elementele lexicale străine absolut necesare.